

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

АБАЙ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ

**АБАЙ (ИБРАҺИМ) ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МҰРАСЫ МЕН ІЛІМІ**

**Республикалық сырттай ғылыми конференция баяндамалары
10-15 тамыз, 2020 жыл
Алматы**

**Алматы
Абай ғылыми-зерттеу институты**

Жарияланымның жауапты редакторы

Ж.Дәдебаев

Жарияланымның редакторы

Б.Даутова

Абай (Ибраһим) Құнанбайұлының шығармашылық мұрасы мен ілімі.

Республикалық сырттай ғылыми конференция баяндамалары. 10-15 тамыз, 2020 жыл. Алматы. – Алматы: Абай ғылыми-зерттеу институты, 2020.

Сырттай ғылыми конференция Абайдың 175 жылдық мерейтойы аясында Абай күні басталып отыр. Конференцияға еліміздің көрнекті абайтанушы ғалымдарынан, әдебиеттанушылардан, қоғамдық-гуманитарлық ғылым мамандарынан, жас ғалымдардан сұраныстар түсуде. Түскен баяндамалардың таңдамалылары «Абайтану. Таңдамалы еңбектер» көптомдық сериялық басылымда жариялауға ұсынылады.

Алматы

Абай ғылыми-зерттеу институты

2020

Алтыншы күн: 15.08.2020.

Бағдарлама

1. Ө.Әбдиманұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор.
Абайтану тарихындағы Алаш кезеңі
2. Ә.Тарақов, филология ғылымдарының докторы, профессор.
Абайдың аудармашылық шеберлігі
3. Ә.Байбол, докторант.
Абай – менің жүрегімде
4. Е.Тоқтарбай, магистрант.
Абай аудармасы: тарихы, көркемдігі, тілі
5. Л.Мұсалы, Ж.Дәдебаев.
Қорытынды орнына

**Ө.Әбдиманұлы,
филология ғылымдарының докторы,
профессор**

АБАЙТАНУ ТАРИХЫНДАҒЫ АЛАШ КЕЗЕҢІ

Қай халықтың болмасын белгілі бір тарихи кезеңде өнері мен әдебиеті, яғни бүкіл мәдени болмысы өзгеше бір биікке көтеріліп, кейінгі өрлеу мен дамуға кең жол ашары сөзсіз. Ендеше біздің қазақ халқының тарихында да сондай кезеңдердің бар екендігі шындық. Қазақ халқының руханияттық дамуында осындай толағай өзгерістер мен ерекше серпілістердің көзге айрықша шалынар сәті – XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басы.

Қос ғасырдың тоғысар тұсында «Ғылымды іздеп, дүниені көздеп» екі жаққа үңілген ұлы Абай, халықты өркениеттің өріне алып шығар амалды тапты. Ол ғылым мен білім, өнер үйрену жолы еді. Замананың тұрпатын, ұлт тұрмысының кемшілікті тұстарын Абайдай көре білген, ұлы ақындай таныған жан кемде-кем. Абай жасампаздығының мәңгілігі мен өнерінің өрістілігі осында жатса керек. XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасыр басындағы Абай феномені – қазақ ұлтының өркениеттік болмысындағы орны - айтып болмас ұлы құбылыс!

Әрине, Абай ұлылығын, шығармашылық тұлға ретіндегі болмысын тап басып тануға біраз уақыт қажет болды. Ал абайтануды алғаш жүзеге асырғандар – XX ғасырдың басындағы қазақ зиялылары. Олар өздері міндет

етіп алған ұлт үшін атқарылар ұланғайыр істердің бастау көзі ұлы Абайды тану мен танытуда деп біліп, ең алдымен, сол ұлы ұстаздың ұлылық қасиетін ардақтауға ұмтылды. Абайды өздері ғана қадір тұтып қоймай, оның ұлт абызы ретіндегі кемеңгерлік тұлғасын өздері айтпақшы «жұртқа», яғни көпке танытуды мақсат тұтты.

Қазақ зиялылары ә, дегенде-ақ, Абай туралы туралы келелі ойларын сол кездегі түрлі басылымдарда жариялай бастады. Оның ішіндегі елді елең еткізер, оқушылары тұшынып оқыр, рухани азығы молы да, кеңге қанат жайғаны да, әрине, «Қазақ» газеті болды. «Қазақ» халыққа қызмет көрсетуге жарарлық, халықтың көкейкесті ой-арманын көрсете алатын материалдарды ғана жариялап, озық үлгідегі дүниелерге ғана орын берді. Және әрбір жарияланымдағы ұлттық сипаттың айқындылығына көңіл бөлді. Соның бірі қазақ зиялыларының әдебиетке, әдеби тұлғаларға қатысты пікірлері. Ал, енді газеттегі әдебиетке қатысты мақалардың негізгі авторлары А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Ә. Бөкейханов екендігі тағы шындық.

Алаш ардақтаған басылым өзінің алғашқы сандарының бірінде «Қазақ тарихы» деген мақала жариялап, онда мынадай ой айтылды: «Қияметке шейін қазақ қазақ болып жасамақ, осы ғасырдың ғылыми жарығында қазақ көзін ашып, бетін түзесе, өзінің қазақшылығын жоғалтпағандай және өзіміздің әдет-ғұрыпқа сай «қазақ мәдениетін» құрып, бір жағынан «қазақ әдебиетін» тұрғызып, қазақшылығын сақтамақшы». Бұдан біз газеттің негізгі мақсаттарының бірі қазақ әдебиетін өркендету болған айқын аңғарамыз.

Қазақ әдебиетінің сол дәуірдегі шығармашылық мәселелерін мүмкін қадарынша сарапқа салып, жұрттың эстетикалық талап-талғамын қалыптастыруға алғаш қадам жасаған «Айқап» журналы болса, оның артынша «Қазақ» бұл істі жандандыра түсіп, оны биік деңгейге көтере алды.

Осы тұрғыдан алғанда, «Қазақ» әдебиетіміздің озық үлгілерін насихаттауда ерекше қызмет атқарды. Кемел ой мен келісті сыр тоғысқан, сұлу сезім мен мұңлы шер шарпысқан көрікті де көркем жырдың шебері Абай шығармаларына айырықша назар аударуы - осының бір айғағы. Әрине, газеттегі қайбір мәселе болмасын іргелі ойға қозғау салушы бас жазушы Ахмет Байтұрсынов екендігі белгілі. Соның ең үлкен мысалы - Абай сияқты ұлы тұлғаны кеңінен насихаттап, оның шығармашылығына айрықша назар аударып, терең талдау жасап, әділ бағасын беруге көшбасшы болуы.

Қазақ сөз өнерінің «патшасы» Абай арқылы қазақ әдебиетінің өткені мен бүгіні жайлы сөз қозғап, өлең сөздің қадір-қасиеті жайлы толғаулы ой қозғаған алғашқы мақала Ахмет Байтұрсынов қаламынан шықты. Абай туралы «Қазақ» газетінің 1913 жылғы 39-41-сандарында газет редакторы Ахмет Байтұрсыновтың «А.Б.» деп қол қойған «Қазақтың бас ақыны» атты көлемді мақаласы жарияланды. Мұнда қазақтың бас ақыны Абай Құнанбаев туралы алғаш тереңнен тартып ой айтылған. Абай өлеңінің асыл қасиетін терең түсінген, өлең өнерінің озығы екеніне көз жеткізген А. Байтұрсынов: «Одан асқан бұрынғы-соңды заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ», - деген тың да түйінді тұжырым жасайды.

Жалпы Ахмет Байтұрсыновтың өзі басқарып отырған газетінің бетінде жарияланған өлеңдерден Абай үлгісін көргісі келетіні, ақындардан сол деңгейдегі талап-талпынысты танығысы, оларды сол бағытта баптап, тәрбиелеуді мақсат тұтатыны анық сезіледі.

Ахметтің Абай шығармаларын өте жоғары қоятыны әуелден-ақ, әр кезде, әр жағдайда жарияланып жүрген түрлі мақала, жазбаларынан белгі беріп қалатын. Ал мына мақала сол бір Абай жайлы толғамды ойларының түгел күйде жарыққа шығып, оның өз талап-тілегінің негізсіз еместігін дәлелдей алғанының нақты көрінісі еді.

Автор өз мақаласында бүгінгі зерттеушілеріміз көтеріп жүрген көптеген өзекті мәселелерді тілге тиек еткен. Ол Абай шығармаларының тілінің ауырлығы, мазмұнының қабылдауға қиын екендігін айтар ойға азық етіп, оны шеберлік қыры ретінде көрсете алған. “1903 жылы қолыма Абай сөздері жазылған дәптер түсті. Оқып қарасам, басқа ақындардың сөзіндей емес. Олардың сөзінен басқалығы сонша, әуелгі кезде жатырқап, көпке дейін тосаңсып отырасың. Сөзі аз, мағынасы көп, терең. Бұрын естімеген адамға шапшаң оқып шықсаң, азына түсініп, көбінің мағынасына жете алмай қаласың. Кей сөздерін ойлап дағдыланған адамдар болмаса, біреу баяндап ұқтырғанда ғана біледі. Сондықтан Абай сөздері жалпы адамның түсінуіне ауыр екені рас», - деген жолдар жоғарыдағы сөзімізге нақты дәлел бола алады.

Автор мақаласында өзі пір тұтып, талантын, дарындылық қасиетін ерекше бағалаған Абай ақынды сол заманның ақындарынан даралап көрсетеді, оның артық екенін дәлелдейді. Жалпы Ахмет Байтұрсынов қалың жұртқа Абайды таныстыру мақсатында оның шығармаларын газет бетіне жиі жариялап тұрған. Ол “Қазақ” газетін екінші Абай мектебіне айналдырды. Ахмет айналасындағы алаш зиялылары өздерінің шығармалары арқылы Абай дәстүрін әрі қарай жалғастырды.

Абайды әр қырынан ашуға тырысқан мағыналы мақалада мынадай жолдар бар: «Орыс ақындарымен танысып, өлең орны қайда екенін білгеннен кейін, Абай өлеңге басқа көзбен қарап, басқа құрмет-ықыласпен күтіп алып, төр түгіл тақтан орын берген. Бірақ басқа сөзден өлеңнің таққа мінгендей артықшылығы қандай, оны да көрсетіп, айтып қойған. Айтушы мен тыңдаушының көбі надан болғандықтан, өлең болып айтылып, тыңдалып жүргендердің көбі өлең емес екендігі, өлең жазушылар болса да, келістіріп жазушылары ішінде бірен-саран таңдама екендігі, жұрт мағыналы, терең сөзден гөрі мағына жоқ, маңыз жоқ, желдей гулеп, құлаққа дыбысы тиіп өте шығатын жеңіл сөздерді таңдауға құмар екендігі Абайдың өлең жайынан жазған сөздерінде көрсетілген». Мұндағы Ахметтің айтпағы Абай ақынның сыншылық көзқарасының өткірлігі мен нағыз ақынға қажетті де керекті шеберлікті толық игерген жасампаздық тұлға екендігі.

Замана ауыртпалығын, елдің басына түскен зорлық-зомбылықты терең сезініп, жүрегімен түсініп, жырлай білген Абайды «Қазақ» газетінің авторлары пір тұтқан, ұлы ұстаз тұтқан.

Ахмет Байтұрсынов аталмыш мақаласында Абай өлеңдерін қабылдау қиынға соғатындығын айта келіп: «...Абай сөздері жалпы адамның түсінуіне ауыр екені рас, бірақ ол ауырлық Абайдың айта алмағанынан болған кемшілік емес, оқушылардың түсінерлік дәрежеге жете алмағандығынан болатын кемшілік», - деп бір түйіп алады. Сөйтіп, Абай сөзін ұғынудың қиындығы Абай поэзиясының жадағай жылтыр сөзден құралмай, ойлы, мағынасы тереңде жатқан сөз жүйесі болғандықтан деп біледі. Одан әрі осының бір мысалына Абайдың «Көк тұман алдындағы келер заман», - деп басталатын өлеңін алады.

Көк тұман алдындағы келер заман,
Үмітті сәуле етіп көз көп қадалған.
Көп жылдар көп күнді айдап келе жатыр,
Сипат та, сурет те жоқ, көзім талған, -

деп басталатын өлеңді «оқушылар түсінбесе, ол Абайдың үздік ілгері кетіп, оқушылары шаңына ере алмағанын көрсетеді», - дейді автор. Яғни, Ахмет пайымдауынша оқырманның Абай сөздерін түсінбеуінің басты себебі, ақынның өз заманындағы талғам-танымнан озық кетіп, сол тұстағы оқырман деңгейінен ой асырып тұрғандығынан.

Асыл сөздің әрі мен нәрін тап басып танитын сөз өнерінің білгірі: «Абай сөзі заманындағы ақындардың сөзінен оқшау, олар сөзінен үздік, артық. Ол оқшаулық, артықтық басқа ақындардан Абай сөзінде ғана емес, өзінде де болған», - дейді. Сөйтіп Ахмет Абайдың өскен ортасына, тәлім-тәрбиесіне, өмір жолына көз жіберіп, осылардан қалыптасар адамдық болмысына ой тастап, одан туындаған пікірлерін ортаға салады.

Жалпы, Абайды күллі қазақ даласына, ел-жұртқа таныстыруда, оның шығармаларын жариялап, өнегелі де ғибратты сөздерін қазақ оқырмандарына жеткізуде «Қазақ» газетінің және оны шығарушылардың еңбегі орасан зор.

1903 жылы Абай сөздерімен алғаш танысқан Ахмет қызыға да тұщына оқи келе, құдіретті сөз иесінің кемеңгерлік болмысын байқап, байыптап, сөз асылының қыр-сырына әбден қаныққан соң, Абай өлеңдері тебіrentкен тұнық сезім мен тың ойларын оқырманмен бөлісуді қалайды. Абайдың әрқайсысы дәуір жүгін арқалаған сөз құдіретінің құпиясына үңіліп, Абай әлемінің әсемдік сырын ашуға ұмтылады.

«Әрбір сөзі оқырманға сын» Абай ақындығының өзгелерден оқ бойы озықтығы оның өмірден түйгені мол көрегендігімен қатар, терең білімпаздығынан деп таныған Ахмет Абай білімінің құнары еуропалық ғылым-білімде деп есептейді. Абай білімінің негізі жайлы жаза келе: «Михайэлис пен Гроссқа кез болмаса, сол күйімен бәлки кетер еді, қандай асыл, қандай мағыналы, қандай терең сөздер жерге көмілер еді. Абай сөздері дүниеде қалғаны қазаққа зор бақ», - деген ой түйеді.

Сонымен бірге Ахмет осы мақаласында ақын шеберлігінің сыры неде деген сұраққа жауап іздестіреді. «Сөз жазатын адам әрі жазушы, әрі сыншы болуы керек. Сөздің шырайлы, ажарлы болуына ойдың шеберлігі керек.

Ұнамды, дәмді, орынды болуына сыншылық керек, мағыналы, маңызды, болуына білім керек. Абайда осы үшеуі де болған». Міне, Ахмет тапқан Абай шеберлігінің сыры осыларда жатыр. Жалпы ақынға, өнерпазға тән қасиеттің бәрі бойына жинақталған Абай ақындығының табысы да, табиғи ерекшелігі де әлгі Ахаң айтқан үш нәрседен қуат алады, «сондықтан да өлеңі қай тарапынан болса да толық».

Ахмет мақаласында Абай шығармашылық тұлға ретінде толық болмысымен көрінді. Ол Абай поэзиясының төл ерекшеліктерін нақты мысалдар, өлеңдерінде өрілген көркемдік белгілер арқылы ашып көрсете алды. Сондықтан да бұл мақала қазақ көркемсөз танымының алғашқы ірі қадамы болып саналады. Өйткені қазақ сөз өнерінде жеке ақын шығармашылығына эстетикалық талдау жасап, биік көркемдік талғамнан өткізу – онша жиі кездесе бермеген құбылыс. Қазақ әдебиетіндегі осынау сүрлеуді алғаш А. Байтұрсынов салып, әдеби шығарманы көркемдік-эстетикалық тұрғыдан тануға жол ашқаны қазақ әдебиеттану ілімінің қалыптасуына айрықша ықпал еткендігін жоққа шығара алмаймыз.

Әрине, Ахметке дейін де баспасөз бетінде, кейбір жинақтарда Абай туралы пікірлер жарияланып тұрды. Абай ақындығына баспасөзде [«Дала уалаяты», 1889] алғаш баға берген - Мәшһүр Жүсіп Көпеев. 1909 жылы Абайдың Петербургта шыққан өлеңдер жинағына Кәкітай Ысқақов «Абай (Ибраһим) Құнанбай ұлының өмірі» атты алғы сөз жазды. Кәкітай мұнда Абайдың ата-бабасы, өскен ортасы туралы алғаш рет толымды мәлімет береді. Және әкесі Құнанбай данышпандығы туралы қысқаша айтып өтеді. Оның Абайды тану үшін ақынның өскен ортасын білудің мәні зор екенін жақсы сезінгендігі көрінеді.

Кәкітай сонымен бірге өз мақаласында Абайдың ұлылыққа тән өзгеше мінезін, ақындық лабораториясын танытуға айрықша көңіл бөледі. Бұл туралы Ол: «Абай өзі өлеңінің өнер екенін біліп жаза бастаған соң бұрынғы на-дандықпен өлеңді өнер орнына жұмсамағандарды» қатты сынға алғанын ашық айтады. Әсіресе, оның өзіндік әдеби мектеп қалыптастырғанын баса көрсетеді. Бұл туралы Кәкітай былай деп жазады: «Абай жазған өлеңдерінен басқа, әншейін отырғанда көбінесе өзінің қызықты көріп, көңілі рахат болатұғыны: сөзі ұғар бала-шағасы уа ғайри жаңа талап, байыпты жас жігіттер ортасында өзге ел сөзі, шаруа сөзі сөйленбей, өзінің білгенін сезгенін айтып, адамның адамшылығы қандай мінезбен түзеледі, қандай қылықпен бұзылады, ғылымды қалай іздеуге болады, өмірді қалай кешірсе жөн болады, бұрын қандай ғалымдар өткен, олардың артықша айтқан сөздері қандай, әйтеуір нетүрлі нәсихатын болсын жастарға ғибрат болып, адамшылығы түзелер деген сөзді айтып отырудан қанша уақыт болса да еш жалықпай, ынталы көңілмен бек рахаттанып айтып, ұқтырып отырушы еді». Бұл Абай ортасының өзіндік сырын ашқан шындық сөз. Кәкітай сонымен бірге Абай ақындығы тәлім алған бастау бұлақтарға да жөн сілтеп, ол оқыған орыс-батыс ақындарының, орыс-батыс ғалымдарының атын атап, түсін түстеп те кетеді. Бұл дерегі мол тарихи мәні зор нақты мәліметтер болып табылады. Абайтанушы ғалым Қайым Мұхамедханов: «Абайды танудың

басы төңкерістен бұрын басталғанын және оны бірінші бастаған Кәкітай болғанын көреміз», - деп Кәкітай еңбегін қатты бағалайды. Шындығында, осы «Алғы сөз» Абайды қазақ оқырмандарына алғаш кеңінен таныстырған сөз еді.

Ал орыс оқырмандарына Абай есімі бұдан сәл ертерек танылды. Абай өмірі мен творчествосының білгірі Қайым Мұхамедханов: «Абайдың көзі тірісінде, оны орыстың оқырман қауымына тұңғыш рет таныстырған адам – Әлихан Бөкейханов» екенін айтады. «Россия. Полное географическое описание нашего отечества» атты көп томдық кітаптың 1903 жылы «Киргизский край» деген 18-томы жарық көрді. Оның авторларының бірі Әлихан Бөкейханов «Абайға ерекше тоқтап, қазақ жазба әдебиетінің көшбасшысы» атаған», - дейді.

1905 жылы «Семипалатинский листок» газетінде, 1907 жылы басылып шыққан «Записки Семипалатинского Подотдела, Западно-Сибирского отдела Императорского Русского географического Общества» деп аталатын кітапта Абай өмірбаяны басылып шыққан, авторы - Ә. Бөкейханов.

Абай туралы және бір мақала 1908 жылы татар тіліндегі “Уақыт” газетінің 393-шы санында жарияланды. Мақала авторы Міржақып Дулатов болатын.

Жоғарыдағы мақалалардың қай-қайсысы да өз кезегінде Абай ақындығын тануда біршама қызмет атқарғаны талассыз. Солай дей тұрғанмен де, бұл мақалаларда тарихи өмірбаяндық сипаттың бел алып жатқандығын байқау қиын емес. Оларда Абай ақындығының ерекшелігі, оның қазақ поэзиясын дамытудағы атқарар қызметі там-тұмдап сөз болғанмен де терең зерттеліп, кеңінен толғап пікір айтылған жоқ. Ендеше, шынайы әдеби талдаудан өтіп, зерделі ой, зейінді талғаммен Абай ақындығына ғылыми тұрғыдағы алғашқы әділ баға А. Байтұрсынов мақаласында берілді.

«Қазақ» газетінде жарияланған Абай туралы дерегі бар мақала авторларының бірі – Нәзипа Құлжанова. Ол 1887 жылы Торғайда дүниеге келген. Педагог, мәдени қайраткер, журналист, аудармашы болған. Нәзипа Қостанай қаласындағы орыс-қазақ әйелдер гимназиясын бітірген. Ол «Қазақ» газетіне оқу-ағарту, мәдениет мәселесі туралы мақалалар жазып, «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінің бағдарламасы туралы пікірлерін жариялап, белсенді арласып жүрген. «Қазақ» газетінің 1915 жылғы 101-санында «Нәзипа» деп қол қойып, «Бір керек жұмыс» деген мақаласын жариялаған. Мақалада қазақ жерінде әдеби кештер және басқа да түрлі ойындар өткізу турасы сөз болады. 13 ақпанда Семей жерінде өткен әдебиет кеші және сол кештің рухани тірегіне айналған Абай туралы ой қозғалады.

Мақаладан біз автордың көксегені халқының рухани баюы, білімді ел қатарына қосылуы екенін байқаймыз. «Басқа жоғары мәдениетті елдерге еліктеп біз де мәдени-әдеби кеш, жиындарды жиі ұйымдастырып тұрсақ деген ниет» деген жолдар - осының айғағы. Мақаланың өн бойынан сол кезеңдегі өнер-білімге жақын, жалпы, қолына қалам ұстаған кез-келген азаматтың цензурадан көздерін аша алмай, айтарын айта алмай қиналғанын

байқаймыз. Нәзипа Құлжанова оқырмандарға «сендер тек сол жоспарыма қосылыңдар, бірігіп жұмыс істесек алға басамыз» деген ой тастайды.

Газет Абай тұлғасына қатысы бар біраз мақалалар жариялаған. Солардың бірі – газеттің 1915 жылғы №10-санында «Қыр баласы» деп қол қойылған «Жаңа кітаптар» атты мақала. Мақаланың авторы – Әлихан Бөкейханов. Мұнда ол соңғы шыққан кітаптармен таныстырады. Таныстырып қана қоймай, олардың мазмұнын түсіндіреді, кітаптың авторы туралы бірер деректер беріп кетеді. Кітаптың жазылу жайы туралы да құнды ойлар айтады.

«Записки Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела Императорского Русского географического Общества. Выпуск VIII, 1942 г. Цена 1 руб.», - деп басталатын мақалада автор бұл кітаптың ұлы Абайдың ұстазы - Евгений Петрович Михаэлиске арналып жазылғандығы туралы айтады. «Бұл кітапта, – дейді Әлихан Бөкейханұлы, - Абай Михаэлиске айтқан көп сөзі болуға лайық. Михаэлис тәржіма хәлін жазған Г.Б. «Қырда жоғалатын қазақ алтыны Абайды тапқан - Михаэлис». Шыныменен, егер Михаэлиспен Абай өмірде кедеспесе, Абай өз бойындағы бүкіл қабілет-дарынын аша алар ма еді. Оны осындай дәредеге жеткізіп отырған, нағыз «Абай» қылған – Шығыс және Батыс мәдениетін, әдебиетін, ғылымын жете танып-білуі. Ал оны осы жолға түсірген – Михаэлис».

Михаэлистің хаттары мен әртүрлі тақырыптарда жазылған мақалалары топтастырылып берілген бұл кітаптың қазақ жұртына берері мол екендігіне Әлихан Бөкейханұлы баса назар аударады. Ол мақалалардың барлығында қазақ жері, суы, жануары, Тарбағатай, Алтай тауларының табиғи ерекшеліктері туралы жазылғандығы, бұл деректердің келешек ұрпаққа да қалатын мол әрі құнды дүниелер екендігін көрсетеді.

Уай, қаным, сен денеде аз күн қонақ,
Заман жоқ көп тұруға, өмір шолақ.
Жас мезгіл екі айналмас, мойынын бұрмас,
Жұмыс ет, оқтай зырлап, қардай борап, -

деген өлең жолдарымен аяқталған бұл мақалада өмірдің өткінші екенін, «аз ғұмырында оқу оқып, білім біл, еңбектен» деген ой меңзелген. Сол арқылы өсіп келе жатқан жастарды еңбексүйгіштікке, ғылым-білім жолына түсуге үгіттеу мақсаты білінеді. Жалпы, Әлихан Бөкейханұлының газет бетінде шыққан мақала-лары немесе жасаған баяндамалары мен жазған дүниелерінің мазмұнына үнілсек, басым көпшілігі танымдық тұрғыда жазылған.

Абай творчествосын тану мен танытуда өзіндік орны бар мақаланың бірі – Міржақыптың «Абай» атты мақаласы. Ұлы Абайдың қайтыс болуына 10 жыл толғанына орай жазылған бұл мақаланың мынадай басты құндылықтары бар. Бірінші – Абай ақындығын, Абай мұрасын, Абайдың ұлылығын ұғынудың алғашқы соқпағын салушылардың еңбегін көрсетіп, зерттеушілер есімін нақты атаумен бағалы. Қашанда әділдік жақтаушысы, өзгенің еңбегін бағалауда тура жолдан таймайтын Міржақып осы мақаласында Абайды алғаш

елге танытушы Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсынов екендігін айтып, оларды тұңғыш Абайтанушылар ретінде бағалайды. Абай шығармашылығы туралы түйіндеулерінде әдебиеттің халық өміріндегі орны жайында айтқан Ахметтің қадау-қадау пікірлерін дамыта отырып, «Тарихы, әдебиеті жоқ халықтың дүниеде өмір сүруі, ұлттығын сақтап, ілгері басуы қиын. Әдебиеті, тарихы жоқ халықтар басқаларға сіңісіп, жұтылып, жоқ болады. Қай жұрттың болса да жаны әдебиет. Жансыз тән жасамақ емес», - деп түйеді. Сондықтан да ол Абайды қазақ әдебиетінің асқар шыңына балап, Абайдың ұмытылуы – қазақ әдебиетінің ұмытылуы, жоғалуы деп санайды. Абайдың қазақ әдебиетінің алтын дінгегі екендігін, одан көз жазып қалу болашақ ұрпақ алдында кешірілмес күнә екендігін ескертеді. Ақын Міржақып Абай ақындығын терең түсініп, «Әдебиетіміздің негізін қалаған бірінші кірпіш – Абай сөзі, Абай ойы боларға керек. Абайға шейін қазақ қолға алып, оқырлық шын мәніндегі қазақ әдебиеті дерлік бір нәрсе болған жоқ еді. ...Бәлкі мұнан кейін, Абайдан үздік ақындар, жазушылар шығар, бірақ ең жоғарғы ардақты орын Абайдікі, қазақ халқына сәуле беріп, алғашқы атқан жұлдыз – Абай», - деп, Абай ақындығының әділ бағасын береді.

Автор осы мақалада Абай есімін ұмытпау тұрғысында істеліп жатқан шараларды қуана қарсы алып, сол жолда ізденіп жүргендердің ісін құптайды. Семейдегі Абай кешін өткізген оқыған қазақ жастарының ісінен игіліктің бастамасын көреді. Сөйтіп, Абайды болашақта жан-жақты таныр, Абайды жаттап өсер күннің туарына сенім білдіреді.

Адалжанды, халқының аяулы перзенті сол күндерде бүгінгінің жайын сезгендей, өз рухының халқымен бірге екендігін де ескерте кетеді: «ол күндерді біз көрмеспіз, бірақ біздің рухымыз сезер».

Міржақып атап өткен еске түсіру кеші Абай шығармаларын насихаттаудағы игілікті шаралардың бірі еді. Бұл туралы «Қазақ» газетінде «Тілші» деп қол қойған автордың мақаласы жарияланды. Онда «Бұл жағрафия жұмхриатының көші халықты сүйіндіріп, көңілін ашты: «Бізде де Абайдай данышпан адам туады екен-ау, атағы қазақ түгіл орысқа да шығып, өзі өлсе де терең ойларын, қымбат сөздерін, түрленген күйлерін жұртына мирас қылып, артына қалдырғандай» деп жұрт шаттанды», - деп жазды. «Абай туралы» баяндаманы «Нәзипа ханум (Құлжанов жамиһаты) орысша оқығанын» да көрсете кетеді.

Жалпы алғанда, ХХ ғасырдың басында ең көп таралыммен тараған газеттің бетіндегі озық ойлы қазақ зиялыларының Абай жайлы айтылған келелі ой-тұжырымдары ұлтының ұлы рухани ұстазы туралы зерттеудің қалыптасуына жаңа жол ашты. Қазақ әдебиеттану ғылымындағы абайтану дәуірі солардан бастау алады. Ол кейін кең арнаға, ұлы ағысқа айналды.

Бүгінде абайтануда тың белестерге көтерілдік десек, ол - ең алдымен осы ғылымның бастауында тұрған ұлылар еңбегінің нәтижесі. Соның жемісі. Мұны еш ұмытуға болмайды. Ал, абайтанудағы қазақ зиялыларының «Оқшау сөздері» ХХ ғасырдың отызыншы жылдарынан бастап назардан тыс қалып келгені тарихтан белгілі. Оны енді-енді байыптай бастадық. Ештен кеш

жақсы демей ме?! Сең қозғалды. Ары қарай іс жүреріне еш күмән жоқ. Ұлылардың ұлылығын тануға кең жол ашылғай.

Ә.Тарақов,
филология ғылымдарының докторы,
профессор

АБАЙДЫҢ АУДАРМАШЫЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ

К.Батюшков: «Қайырымдылық ешқашан жоғалмайды, әсіресе, музадан жасалған қайырымдылық айырықша, олар маңызды да игілікті» деп пайымдағандай[1], аударма өнері де халықтар арасындағы қайырымдылықтың, ізгіліктің бір жарқын жолы. Шын мәнінде көркем әдебиет аудармасы – ұлттардың өзара жақындасуының, қуатты рухани арнасы. Қазақ әдебиетінің жаңа заманауи үлгісін берік қалаған Абай Құнанбаев орыс және батыс поэзиясын сәтті аударуымен музадағы қайырымдылықтың үлгісін көрсетіп кетті. Бүгінге қазақ көркем аудармасының жеткен жетістігін саралай келгенде, Абайдың поэзия аудармасындағы сара жолы мен дара үлгісі өзгеше мектеп.

Көрнекті сыншы С. Әшімбаев: «Бізде әдебиетке Абайша әділ қарау, оны Абайша терең қастерлеу дәстүрі әлі жетпейді» деп орынды атап өткендей, Абай ұлттық сөз өнеріне ғана емес, аудармаға да, шынайы құштарлықпен, адалдықпен қарады[2]. Аударма туралы ұғым болғанымен, нақты теориялық ережелері айқындалмаған уақыттағы аударма өнеріне үлгі болатын үздік тәржімелер жасады. Абай аудармалары алғашқы тәжірибелік ізденістер болып қалған жоқ, поэзия тәржімелеудегі ұлттық шеберлік мектебі болып қалды. Абай орыс, батыс поэзиясын аударып қана қоймады, кейбір өлеңдердің мазмұнын терең тану барысында ондағы ойды дамытып, ширатып, қайта жырлады. Бұл бір жағынан таланттың талантты танытудағы тың тәсілі. Бұл олардан оза шауып, дараланудан бұрын, ізденіс биігін дәлелдеудің поэзиядағы бір амалына, тың амалына да ұқсайтын. Мұны академик жазушы Ғ.Мүсірепов байқап, өзіндік байламын да білдірген. Ол: «Абайда еліктеу жоқ, үндестік барын даусыз дәлелдейтін көп өлеңдер бар. Бірақ ол үндестік сезіну жағынан, реалистік ақындардың өз ойын өзінше дәл суреттей алу жағынан» деп ақынның бір ерекшелігін дөп басып таныған[3].

Алайда, сол үндестік ақынның іштей шығармашылық бәсекелестігін де байқатады. «Сенің айтар ойың осы болса, менікі мынау» дегендей өзге ел ақындарының жырларынан кейбір жетіспеген тұстарын ізденіс шеберлігімен толықтырып, жетілдірді. Мұны аударма өлеңдерінен де аңғаруға болады.

Абайдың Лермонтовтан алып, қайтадан жырлаған өлеңін салыстыра қарасақ, аударма деуден гөрі, өзіндік ізденістегі жаңа туынды тәрізді. З.Ахметов Абай аудармаларын «орыс классиктерінен аударма және белгілі шығарманың сарынымен жазылған төл шығарма» деп екі топқа бөліп қарастырады. Сонымен бірге, «орыс классигінің өлеңін қызықтап, жарыса жазып, өзінің ой-сезімін, өз көңілінің күйін толғап, еркін кететінін» және «ақын таңдауы түскен өлеңді дәл аударуды мақсат еткенде орысша айтылған ойды, қазақша жеткізудегі асқан шеберлігімен және таң қалдыратынын да» бағалайды[4]. Шынында да, Абайдың кей аудармаларында осы жарыса жазу, ой таластыру айқын сезіледі.

Т.Әлімқұлов аударма мәдениетін Абайдан тарата келіп, «қол жетпес үлгілер жасай білгенін, ең бастысы «Ана тілден айна-қатесіз балама тауып, жүректің қанымен жазудың үлгісін жасады» деп өнегелейді[5]. Бұл Абай аудармасына берілген биік пайымдау. «Жүректің қанымен жазудың үлгісі» - шын мәнінде ұлы ақынның аудармадағы айырықша еңбекқорлығын, ізденісін көрсетеді.

«Аударманы Абайдың өз ағартушылық қызметіне пайдаланып, бағзы бір шығармаларды тым еркін аударды, арасына өз идеяларын, өз көзқарастарын қосып, соған үндеді» деген пікірі де дұрыс[5]. Мұны кейінгі зерттеушілер де құптап отыр. Абай әсіресе А.С.Пушкин мен И.А.Крыловтан еркін аударған, аударма теориясы тілімен айтқанда прагматика жасаған. Бұл мақсатты түрде, сол кездегі оқырманның таным-түсінігіне бейімделген тиімді тәсіл. Екінші жағынан ол жастардың көркем аударма арқылы классикалық әдебиетке қызығушылығын туғызуды көздеген.

Абай аудармалары – өз заманының әдебиеттегі қол жетпес биігі ғана емес, қазіргі көркем аударманың да үйреніп, үлгі аларлық өзгеше шырқау шыңы. Тіпті, әлемдік көркем аударманың нағыз классикалық үлгілері қатарына мақтанышпен қосамыз.

«Абай – алыс қазақ ауылдарына әлем әдебиетінің классикалық мұраларының алғашқы таратушы» – М. Әуезов Абайдың аудармашылық еңбегін осылай бағалайды[6]. Абайдан бұрын шығыс әдебиеті үлгілері нәзира дәстүрімен ел арасына таралса, Абай орыс және батыс әдебиетінен бірқатар өлеңдер аударып, әлем әдебиетіне соны сүрлеу салды. «Абай қазақтың мақалын да, ертегісін де, дінін де, салтын да, бәрін де суретке пайдаланады» немесе «қазаққа таныс образдарын өзі бұрынғы құрысып, қатып қалған күйінде тұрмайды, жүріп кетеді, жан бітеді, жетіліп, өсіп, ашылып, жарқырап кетеді» деп М. Әуезов классик ақынның поэзиялық аудармадағы ізденісі мен шеберлігін айрықша көрсетеді[6]. Аудару өнерінің қалыптасу кезінде-ақ Абай бұл салада көрегендік танытты. Абайдың А.С.Пушкиннің «Онегині» аудармасындағы:

«Жас жүрек жайып саусағын
Талпынған шығар айға алыс»

деген жолдағы алыс айға «алыс айға саусағын жайып талпынған жас жүрек» бейнесі қазақтың «Арыстан айға шауып мерт болған дейтін мәтелінен алынған» деп дәлелдейді[6]. Абайдың ұлы талантқа тән ерекшелігі де

осында. Дәл қазіргідей ежелгі әдеби мұралары том-том кітап болып шықпаған кезде, халық тілінің байлығын жадында жаттаған даналық ойларының тереңдігін санасында сақтаған. Тыңнан теңеу тапқан, соны тіркестер, бейнелі жолдар жасаған.

Т.Әлімқұлов өз пайымдауында ұлы ақынның Пушкин мен Лермонтов поэзиясын аударуының басты мәнін түсіндіреді. «Біздің Абай неге Пушкин мен Лермонтовты аударды? Олардан ұзақ жасайтын ой таныды, әлеуметтік қоғамдық мәні бар реалистік поэзияның келешегін болжады. Абайдың біз үшін ұстаздығы да осында»[5]. Расында, Абай сол кездегі әлемдік поэзияда орыстың өзі шапқан қос классигінің ғаламат ізденістерімен әдебиет қазынасына мол, жаңа олжа қосқанын жүрегімен ұғынды. Ондағы романтикалық асқақ мұраттарды, ел тағдыры үшін күрескерлік бағыт-бағдары айқын аңғарды. Өзінің көкейдегі көлдей тілегімен үндестік тапты.

Абайдың аудармашылық шеберлігін бағалаған асылдарымыздың бірі – Жүсіпбек Аймауытов. Ол мынадай тұжырым жасайды: «Көп өнерінің бірі – Абай керемет переводшы болған. Переводқа шеберлігі мынадан білінеді: кейбір орыс өлеңдерін қазақ тіліне аударғандары өзінің төл өлеңінен артық деуге болады. ... Кейбір өлеңдерді, мысалы: «Қараңғы түнде тау қалғып», «Тұтқындағы батыр», «Кинжал», «Жолға шықтым бір жым-жырт» қалыбынан, мағынасынан һәм аудармай перевод еткен. Кей жерлерде сөздің мағынасынан ғана алып, қазақтың ұғымына ыңғайлап сырт пішінін өзгерткен. Абайдың ақындығының еркіндігі сол: кейбір переводты өз өлеңінен асырып, түрлеп жіберген. Мысалы: «Теректің сыйы», «Онегиннің хаты» Пушкиннің геройынан өзгертіп, тілін сұлулап перевод қылған»[7]. Бұл қазақ поэзия аударма зерттеуіндегі аудармасындағы алғашқы талдау тұжырымдары. «Абайдың өнері һәм қызметі» мақаласында ұлы классиктің шығармашылық қырларын жан-жақты зерттеп, аударма тіліне де тоқталып өтеді. «Орыстың әдеби болған толғаулы, ырғақты, намысты, бай тілімен жазылған сөздерін қазақтың кедей, дөкір тілімен ұғымды, мағыналы, терең тілге жеңіл келтіріп переводтауы мейілінше ұсталығы» деген түйінге тоқталады[7]. Алайда бұл тұжырымда «қазақтың кедей, дөкір тілі» дегенде автор сол кезге дейінгі әдеби тілді меңзесе керек. Әйтпесе, Абай өлеңдерінің тілі қандай нақышты, өрнекті, бай, бояулы болса, аудармаларында да ұлттық тілдің байлығын құндылығын бойына сіңіргені айқын.

Зерттеушілердің ортақ тұжырымы осынау тәржімелердің төл туындыдай оқылатындығы. Бұл – аударма өнерінің жетістігі. Осылайша ұлы ақын өзінің үлкен таланттылығын аудармада да айқын дәлелдеді. Өзінен бұрынғы және замандас таланттарға, классиктерге зор құрмет көрсетті. Аудару теориясы, аудару мәдениеті әлі қалыптаспағанда, тіпті көптеген елдерде дербес жазба әдебиеті жоқ кезде тәржімені өнер әрі туыстық ұғымында тәжірибеде үйлестірді. Жалпы әдебиетке, аудармаға айырықша сүйіспеншілікпен қарау арқылы сол халыққа, ұлтқа, оның таланттарына, шығармаларына адалдық сезімін танытты. Бұл үлгіні қазақ аудармашылары Абай дәстүрі ретінде дамытты. Алайда Абайдың өз туындыларының орыс және басқа шет тілдеріндегі тәржімесі көңілден шықпады. Абайдың дара да

сара аудармашылық жолын ұстана алмады.

Пушкин қайтыс болған екі жылдан кейін белгілі француз саяхатшысы әрі әдебиетшісі маркиз Астольф де Кюстин Петербургке келіп, кеменгер ақын туралы кітап жазған. Сонда ол «Кеше мен Пушкиннің бірнеше аудармаларын оқыдым... Ол өзінің бояуларын жаңа европалық мектептен кіріктіріпті. Сондықтан мен оны ұлттық орыс ақыны деп айта алмаймын» – депті[8]. Кюстиннің көңіліне ұнамағаны – орыс классигінің басқа ұлт ақындарының шығармаларын аударуда уақыт-кеңістік сәйкестігін сақтамай, жаңа еуропалық әдебиетке теліп жібергендігі. Пушкин заманының ақындары көркем аудармада, поэзия аудармасында В. А. Жуковскийден аса алмайды. Ал Абай жалғыз бүкіл ұлт әдебиетінің жүгін көтерді, аударма өнерінің жаңа бағыт-бағдарын көрсеткен абыройы болып қалды.

Аударма зерттеушісі А.Гинзбург: «Осы күнге дейін Германияда неге Пушкин де, Лермонтов та, Блок та жоқ? Өйткені, егерде өлең астарында не барын түсінбесең, егер де бір тілдегі сөзді екінші бір тілге жай ғана жеткізу деп түсінсең, онда ештеңе де шығара алмайсың. Бұл үшін өлеңнің тынысын сезіну қажет. Мен бұған өзімнің әдеби тәжірибемде әр уақытта да көз жеткізудемін» деп жазды[9]. Ақын аудармашының ащы ақиқаты Абай поэзиясының орыс және басқа тілдерге аудару мәселесіне де қатысты. Абайдың поэзиясы қайталанбас керемет. Өлі күнге табындырып, таңырқатып, тамсантаып келеді. Адамзаттың асыл ойлар айтқан алып тұлғаның көреген көңілден шыққан сұлу сөзді, терең танымды тамаша поэзиясы ғасырлардан ғасырға биіктеп, ұлылық құдіретіне бас игізуде.

Абайдың айшықты да ажарлы аудармалары да – талантының ұлылығын айқындайтын кәделі де қадірлі дүниелер. Абай аудармалары зерттеп талдаған сайын жалт-жұлт етіп жарқырап жаңа құпияларына қанықтыруда. «Жазушының суреткер болып тууы сияқты, аудармашының да суреткер болып жаралуы керек. «Абай аудармаларының оның төл шығармалары дәрежесінде болуы да осыны көрсетеді». Бұл – поэзия аудармасын зерттеуші Р.Хайруллин тұжырымы[10].

Көрнекті орыс жазушысы В.Иванов Абайдың орыс поэзиясын аударуына қатысты: «Осылай ол әрі өзі үшін, әрі өз халқы үшін жаңа әлемді ашты» – деп атап өткендей[11], Шығыстың әдемі лирикаларынан сусындаған поэзия шебері, батыс пен орыстың өлең өнерінен де көп нәрсе үйренді, өзіне керектіні ала білді. Ең бастысы аса қиын поэзия аудармасына батыл бет бұрды. Абайдың аудару шеберлігі де кәсіби мамандануының жоғарғы үлгісі. Біз оны зерттеу барысында нақты талдап, дәлелдеп көрсетті.

Абайдың орыс әдебиетінен алғашқы 1881 жылғы жасаған аудармасы классик ақын М.Ю.Лермонтовтың «Бородино» атты патриоттық өлеңінен үзінді. Ең соңғысы – Лермонтовтың «Вадим» атты әңгімесінің ұзақ желісінен бір оқиғаны алып, қысқартып жасаған аударма поэмасы. Зерттеушілердің айтуынша Абай орыс әдебиетінен 50-ден астам өлең аударған. Олардың арасында лирика да, сатиралық өлеңдер де, мысалдар да бар. И.Крыловтың «Қарға мен түлкі» мысалын екі нұсқада аударған. Гете, Байрон, А.Мицкевич, И.Бунин, Я.Полонский аудармаларын алғаш Абай

жасады. Орыс әдебиетінің классиктерін аударуда Абай шығыс халықтарының арасында алғашқы аудармашысы саналады. Шығыс елдерінде 1889 жылға дейін тек азербайжанда ғана Пушкиннің «Евгений Онегині» аударылған екен. Көршілес өзбек, татар, түркімен, қырғыз, тәжік т.б. шығыс елдерінен бұрын Пушкинді қазақша сөйлеткен ұлы Абай ғана.

Абайдың 70-80 жылдардан бастап орыс әдебиетіндегі озық идеяларды танып, білді. Ресейлік патшалық биліктің керітартпа әрекеттерінің отарланған қазақ даласына да күштеп жүргізілгенін аңғарды. Осы мақсатта А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, И.А.Крылов шығармаларын аударды. «Қасқыр мен қозы», «Қарға мен түлкі» оқиғаларының мысалы қазақ елінде де ұшырасатын өмір көріністері мен жағдайлар болатын. Абай аудармада да ұлы талантқа тән терең талғам танытты. Абайдың аудармалары ұлтының мақсат-мүддесіне сай жасалды.

«Абай Крылов өлеңдеріндегі орыс тілінің өзіне тән ерекшеліктерін ескере отырып, мазмұны мен мағынасын терең түсініп аударды. Қазақ тіліне жатық етіп, қазақ тұрмысына бейімдеп, ұғымына жеңіл етіп аударды, – деп Қ.Мұхамедханов бағалайды[12]. Осындай шынайы тұжырымдалған ойларды сараптай келсек, Абайдың аударма туралы теориялық эзірлігінің замандастарынан озықтығын аңғарамыз.

Абай аудармаларының тарихи-әлеуметтік мәні терең. Қазақ оқырмандары Пушкин, Лермонтов, Крылов, Бунин поэзиясымен алғаш Абай аудармасы арқылы танысты. Абай аудармалары ұлттық табиғи бітімімен, тілдің байлығымен ерекшеленеді. «Татьянаның хаты», «Қараңғы түнде тау қалғып», «Қанжар», «Жалғыз жалау жалтылдап» өлеңдері төл туындымызға айналды. Зерттеушілер Абай аудармаларын дәл және ерікті аударма деп екіге бөлген. Дәл аудармалары бунақ, шумақ буын ұйқастарына қарай өзара екіге бөлінеді. Кейбір өлеңдерді аудару барысында Абай шумақ, ұйқасын да өлеңнің түрлерін де бұзбай, сол қалпында жеткізген. Орыс өлеңдерінің құрылысы тоника не силлабика-тоникалық болса, қазақ өлең өлшемі силлабикалық, сондықтан буын, ырғақтары үйлесе бермейді. Кейбір өлеңдердің буын санын қазақша дәл беру мүмкін емес. Алайда ақын буын саны жағынан жақындайтын өлеңмен аударған. Кейде ұйқастары да, образдары да дәл шығып отырады. Мұны Гете-Лермонтов аудармасынан жасаған «Қараңғы түнде тау қалғып...» лирикасынан көз жеткіземіз.

Әсіресе, дәлдігі жөнінен «Жалғыз жалау жалтылдап...», «Қараңғы түнде тау қалғып...», «Қонады бір күн жас бұлт» лирикалары түпнұсқамен бәсекелесе алады, тіпті асып та түседі.

Абайдың Лермонтовтан аударған «Қанжар», «Теректің сыйы», «Дұға», «Жолға шықтым бір жым-жырт түнде жалғыз...», «Өзіңе сенбе, жас ойшыл», «Еврей күйі» атты өлеңдері түпнұсқаға сәйкес, дәлме-дәл аударма үлгісі.

«Евгений Онегин» аудармасында буын ұйқастары сақталмағанымен, түпнұсқадағы автордың ойын дәл мазмұндап әрі образдарда сәйкес баламалар таба білген. Онегиннің мінездемесін берудегі Абайдың тапқырлығы еріксіз таңдандырады.

«Евгений Онегин» романының қазақшалану жайлы Абай Пушкиннен

алшақтамай оның бейнелі сөздерін де көркемдік қалпын сақтап, шебер аударып береді», деп Қ.Мұхамедханов пайымдай келе, «екі жастың ішкі нәзік сезім, терең сырларын ашуға ақындық өнерін барынша жұмсағанын» атап көрсеткен. Абай аудармаға айрықша мән берген. Аса ұқыптылықпен қараған. Сол кездегі оқырман түсінігіне бейімдеп аударды дегенімізбен, оның тәржімасы алғашқы үлгі болып қалған жоқ, өмірлік үздік аудару тәжірибесі.

Абай шығармаларының үздік болуын зерттеушілер көзқарасынша мынандай: 1) үлкен таланттылығы; 2) орыс тіліндегі өлеңдерде қолданылатын сөздердің тек жай мәнін ғана емес, әдемілік қасиеттерін терең ұғынуы; 3) қазақтың өз тіліне ақынның мейлінше байлығы. Тағы бір қыры – ұлы ақынның аудармасы өз шығармасындай адалдықпен қарауы[13].

Абайдың ерікті аудармалары – «Онегиннің Татьянаға жазған хаттары», Крыловтан аударған мысалдары, қара сөзбен аударған «Вадим» поэмасы. Абай оларды өз түсінігімен, өз сөзімен түпнұсқа мазмұны негізінде мазмұндаған.

Абай ерікті аудармаларында орыс өлеңінің мазмұнын, түрін сақтай отырып, оны тың оймен жеткізген. Өлеңнің көркемдік құндылығын ұғымға сай жеткізе білуі – Абайдың айрықша аудармашылық қыры.

Талантты талант қана таниды, бағалай алады, оның шығармасының мазмұн тереңдігіне, ой астарына тіл байлығымен, еркін ойлайды. Абай, Гете, Лермонтов, Крыловтардың ұлы талант екенін сезінумен бірге, өзінің де кемелденген талант даралығын, олардың шығармасын дәл, түсінікті, жеңіл, мәнді, мәнерлі аударуымен байқатты. Абайдың орыс әдеби тілін сол елдің ұлы классиктеріндегі жақсы білгендігі өз алдына ана тілінің байлығын аударманың жоғары сапада шығуына тиімді қолданды.

Абай аудармалары – аудармашылық ізденісті, шеберлікті ұштайтын үлкен тәжірибелік мектеп. Аудармада Абайдан асқан талант жоқ. Қазақ аудармасында Абай ұлы ұстаздық жолмен дара тұрады.

Абай қазақ әдебиетінің аударма саласында ұлы дәстүр негізін қалады. Абай аудармалары қазақ әдебиетінің даму жолында соны бағыт берді. Қазақ оқырмандарын озық әдебиет үлгілеріндегі ұлы идеялармен сусындатты.

Орыс әдебиетін шынайы жақсы аударумен бірге ондағы жаңа бейнелеу көркемдік үлгісін қазақ әдебиетіне қосты. Қазақ әдеби тілін жаңа ұғым, тіркес, жолдармен байытып, құлпыртты. Классикалық поэзияны қалай аудару жолын нұсқап, әдебиетіміздің келешегіне мықты серпін берді.

ӘДЕБИЕТ

1. Батюшков К.И. Сочинение в 2-х т. М.:Художественный литература.т.2. Из записных книжек. Письма. – 708 с.
2. Әшімбаев С. Парасатқа құштарлық: Әдеби сын мақалалар мен портреттер. Алматы: Жазушы, 1985. – 248 б.
3. Мүсірепов Ғ. Күнделік. – Алматы: Ана тілі, 1997. – 286 б.
4. Ахметов З. Абайдың ақындық әлемі. Алматы, Ана тілі, 1995 – 272 б.
5. Әлімқұлов Т. Жұмбақ жан. Зерттеулер мен мақалалар. – Алматы: Жазушы, 1978. – 368 б.

6. Әуезов М. Абайтану дәрістерінің дереккөздері. Оқу құралы. — Алматы: Санат, 1997. — 448 б.
7. Аймауытов Ж. Шығармалары. Алты томдық шығармалар жинағы. — Алматы: Ел-шежіре, 2013. — Т. 6. Мақалалар, хаттар. — 383 б.
8. Солнце России. Русские писатели о Пушкине. Век XX. — М.: Дружба народов, 1999. — 416с.

Ә.БАЙБОЛ,
үшінші курс докторанты

АБАЙ – МЕНІҢ ЖҮРЕГІМДЕ **(Филологиялық эссе)**

Бабаның жатқан жері жайлы болғай!..

Биыл халық боп ұлы Абайды ұлықтап жатырмыз. Биліктің осындай орны айрықша даталарға мән беріп, даналардың дара жолын зерттеуге, әдеби мұраларындағы, ғылыми еңбектеріндегі оқшау ойларды, тың концепцияларды ұстын есепті елге ұсына бастауын ізгіліктің нышаны деп білдік, жақсылыққа жорыдық. Жасырары жоқ, қатты қуандық. Өйткені, ұмыт қалған тұлғаларға, ғылым-білімге, әдебиет пен мәдениетке көңіл бөліне бастады. Айталық, 2020 жылдың 9 қаңтарындағы «Егемен Қазақстан» басылымында Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты етектей мақаласы жарық көрген еді. Президент сөзбасында: *«Абай Құнанбайұлы ғұлама, ойшыл, ақын, ағартушы, ұлттың жаңа әдебиетінің негізін қалаушы, аудармашы, композитор ретінде ел тарихында өшесіз қалдырғаны сөзсіз. Оның өлеңдері мен қара сөздерінде ұлт болмысы, бітімі, тұрмысы, тіршілігі, дүниетанымы, мінезі, жаны, діні, ділі, тілі, рухы көрініс тауып, кейін Абай әлемі деген бірегей құбылыс ретінде бағаланды»* деген болатын. Араға уақыт салып барып таяуда Қасым-Жомарт Кемелұлының тағы бір мақаласы жарияланды. Сол «Егемен Қазақстанда». Атауы – «Абай – рухани реформатор». Осы жөнінде жастардың ойын білмек ниетпен әдебиет зерттеушісі, сыншы, абайтанушы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ғылым академиясының академигі Жаңғара Дәдебаев басқарып отырған әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы Абай ғылыми-зерттеу институтының ұйытқы болуымен онлайн-вебинар ұйымдастырылды. Аталған салаға қызығып жүрген қатарластарымызды көріп, пікірлесіп, бір жасап қалдық. Шара тізгінін филология ғылымдарының кандидаты, әдебиеттанушы Ләйлә Мұсалы ұстады.

Үкімет оныншы тамызды «Абай күні» деп белгілеп, мерекелер тізіміне енгізіп жіберді. Енді сәйкесінше, әр тамылжыған тамыздың оны күні

ойшылды жадымызда қайыра жаңғыртамыз, қайыра Абайдың рухани бастауынан қанып ішеміз, ал нәрегей нәр алады, қуаттанады. Жоғарыдағы мақалада автор «білім игеру», «тәрбие мәселесі», «жаңа кәсіп игеру», «ынтымақ мәселесі» секілді төрт аспектіге айрықша тоқталған-ды: *«Біз аса күрделі кезеңді бастан өткерудеміз. Осындай сәтте бір-бірімізге қол ұшын беріп, өзара мәміле мен ынтымағымызды арттыра түсу аса маңызды. Кемеңгердің де жан-жүрегімен тілегені жұртының амандығы мен ұлтының тұтастығы еді. Сондықтан бүгінгідей қиын шақта Абай мұрасына жүгіну өте өзекті болып отыр»*. Білім, тәрбие, кәсіп және ынтымақ болған жерде мемлекет те өркендемек, дамымақ. Бірақ, ол үшін де көп нәрсе қажет. Бағдарымыз – туғанына 175 жыл толған хакім өнеге-өсиеті.

*Жүректе қайрат болмаса,
Ұйықтаған ойды кім түртпек?
Ақылға сәуле қонбаса,
Хайуанша жүріп күнелтпек.*

*Аспаса ақыл қайраттан,
Тереңге бармас, үстірттер.
Қартыңның ойы шар тартқан
Әдеті жеңіп күңгірттер.*

«Таланатты талант қана таниды», - деген тәмсіл бар. Келісемін. Ойлап қарасақ мәні – арыда, тереңде жатыр. Ілияс Жансүгірұлының «Әдебиет майданы» журналындағы (1934 ж.) «Абайдың сөз өрнегі» делінген талғампаздықпенен, талдампаздықпенен өрілген мақаласы – дәп қазіргі ойдың дәлелі. Ілияс ақын онда былай депті: *«Абайдың ақындық қуаты, тілге шеберлігі – оның сөзінің арасына қыл сыймайтындығы. Абай ақындықтың өнері – сөздің іші, сырты екеуі де жақсы, екеуі де көркем болсын деген»*.

*Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы,
Сонда да солардың бар таңдамасы.
Іші алтын, сырты күміс сөз жақсысын,
Қазақтың келістірер қай баласы?*

Сөзді осылай саптап өлеңге кіріскен Абайдың өлеңінің іші – өз мазмұнында алтын болып шығады. Оның аз сөзіне көп мағына сыйып кеткен, сөз шеберінің іші қалың қазына, өлең қауызының іші толған дән болады. Абай – өлең түрін жасауға қызмет еткен жазушы. Абай бұрынғы қазақтағы ел өлең-жырларының өлшеміне парсы, шағатай, орыс өлеңдерінің үлгісін кіргізіп, үлгілерін кеңітудің үстіне, араб, қазақ әдебиетін жаңалаған адам. Сол түрлерге қазақша тәтті тілмен қызықты мазмұн салып, тыңнан тартқан өз үлгісімен де қазақ өлеңін байытқан адам».

Автор Абайды «сөз шебері» деп отыр, мұнда құр мақтау емес, дәлелді сөз, құрмет пен тағзым бар. Жазушы, драматургты былай қойғанда, қазақтың

қай ақыны болсын хакімге соқпай кетпейді, бір соққан соң оралып отырады, қайта-қайта оқиды, жастанып оқиды, жаттайды, жатқа соғады. Бұл – елдің құрметі, елдің бағасы.

Қай дана, қай ғұламаны мысал қып алсаңыз-дағы, ол әлемдік тауарихқа, өркениет өрісінің кеңеюіне, әдебиетке, мәдениетке, ғылымға, адамзатқа ғаламат әсер еткен боп шығады. Пендеге бағыт-бағдар сілтеп, жол көрсетіп, адамшылыққа адаспай, сүрінбей-қабынбай, құламай-құлдырамай, шаршамай-шалдықпай, мүдірмей-кідірмей, бөгет-бөгеусіз жетуге бірден-бір сеп болатындар да – сол ұлылар. Жаңағыларды жалпақ жаһанға тарыдай шашып жіберген Жаратушымыз да – шексіз шебер иесі ғой, олардың көп болмауы да сондықтан деп ойлаймыз. Аз бола тұра, бәрімізді азғындықтан сақтап, күндіз – күлкі, түнде – ұйқы көрмей, қай уақытта да сопиған соқа басын емес, жұртшылық қамын жегені... Біреуі ерте туады, енді бірі дер шағында туады, келесісі кеш туады, өмірдің 3 басты циклы секілді, тұп-тура: «дүние есігін ашты» (Абай), өмір сүрді, дүниеден өтті. Қайткенде де еңбегі еленіп, есімі ел есінде қалып жатқанына – абыз кейіптес тарих куә. Солардың бірі де бірегейі – Құнанбайдың Абайы. Қазекем хакім Абай деп ерекше қастер тұтады, бөлекше ардақтайды. Манағы көпшіліктің ішінде біз де бармыз. Оның тек маған ғана емес, көзі ашық, зерделіге тигізген әсері орасан, өлшеусіз. *«Қарны тоқ, қаса надан ұқпас сөзді / Сөзді ұғар көкірегі болса көзді / Қадірін жақсы сөздің білер жанға / Таппай айтпа, оған да айтар кезді»*, – демей ме ойшыл. Оның әдеби мұрасын бір-екі ауыз сөзге сыйдыра салу қиындау, әлбетте. Себебі, Ой дегеніңіз кеңістік ұқсап ұлғайып, далиып кете береді, кете береді, кете береді, шекара-шектеуі, басы да, аяғы да жоқ. Абайды тек қана жаттап, судыратып айтып беру аздық етеді, оны мейлінше түсініп, ұғынып, он ойланып, мүмкін болғанша тереңіне сүңгіп барып оқымақ керек. Оқисың-дағы: «Бұ, қалай болды, өзі?» дегендей ойға қаласың. Одан ойшылдықтың қаншалықты қиын жолмен келетінін ұғындым. Ол Алланы тануға, арлы болуға, адам болуға, білім жиюға үндейді, еңбектің қандай ғажап құндылық екенін түсіндіреді. Бұдан артық ақылман жанға не қажет, айтыңызшы? Санагердің сан алуан қыры бар, әр кісі өзін масаша мазалаған сауалға жауап алады. Абай – менің жүрегімде...

*Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап,
Әуре етеді ішіне құлық сақтап.
Өзіңе сен, өзіңді алып шығар,
Еңбегің мен ақылың екі жақтап.*

Ұстыны мығым ұстанымым – осы.

Мен жаспын ғой. Орда бұзар отыздан енді-енді астық. Заманы бір замандастарым дейінші, олар Абайды біледі деген ойдамын. Сенемін. «Бірақ!» деген дүние бар, білу басқа, қызығу басқа, ал жан-тәнімен сүю, құмарту мүлде бөлек нәрсе. Жалпы, ұлыларды ұғу үшін сыртқы және ішкі дайындықпенен уақыт керек. Ойшылдар от сияқты, абайламасаң өртеніп өлуің мүмкін, әгерәки сырын ашуға талпынсаң керемет жылу сыйлайды,

бөтенсінбейді, керісінше бауырына тарта түседі, өзіңмен теңдей дәрежеде сөйлеседі. Әуелгіде, маңына жолатпас, томаға-тұйық, көп көзінен оқшау ұстайды. «Сыртына қызыл сөзден бал жаққандық» (Т. Ахтанов) емес, бұл. Кісіміп, Цицероншылап (Цицерон Марк Туллий) отырғам жоқ, шыным – осы. Жер басып жүрген адам – көп, алайда тұлға – аз, некен-саяқ, бірен-саран. Абай – мәдениеттер тоғысында туған тұлға, феномен, құбылыс. Тұлғатану – соларға тән энциклопедиялық білім мен жан-жақтылықты талап ететін салмақты сала. «Бұл дүниенің ләззаты бәрі сонда, Ойсыз құлақ ала алмас ондай сыйды», - деп тұрған жоқ па?! Тағы да Абай...

Абай деп жазсақ та, айтсақ та: «Бұл қай Абай болды екен?..» – деп сұрамайды, ешкім. Ол – шүбәсіз, күмәнсіз нәрсе. Өйткені, оның асыл образы ұлт жадында ойып тұрып орын алған-ды. Бұл – халық махаббатының тақ көрінісі. Көп деген жақсы. Бағалайтын да, сүйетін де, күйетін де, кейбір кезде сынайтын да – сол көп. Ұнатса астындағы атын беруге әзір тұрады, ұнатпаса абыройсыз етуі де мүмкін. Бүгінгі тілмен айтқанда аудитория ғой. Әр Сөз сонда бағытталады, оны бойға сіңіру үшін ынта қажет, ынтасыздық пен ынжықтық – туыс, өстіп-өстіп бірінен соң бірі балалай береді, балалай береді. Регресс.

*Көп салқын бірін-бірі ойына алмас,
Кетер жым-жырт, артына із қалдырмас.
Ой қозғарлық артқыға түк қалдырмай,
Ұмыт болар, жоғалар, көпке бармас.*

Әнеки, қайыра ескертуде. Әр адам тарихтың бөлшегіне айналып, ұлы уақиғалардың басы-қасында жүргісі бар. Дәмеміз – дәу. Анау бір қыр басына қарасаң, төмпешік жетерлік. Алайда, артында қалған белгі аз. Сонда мына бес күндік жалғанға, мына дүрмекті дүнияға не үшін келді деп те ойлайсың. Ойланасың. Шоқан құрлы, Ыбырай құрлы, Абай құрлы, Әлихан құрлы жоқ па екен, сонда?! Мұның атауы – мұратсыздық, Пәлсапаның пәленше жыл зерттеген орталық тақырыбы – пәруай. Өмірдің өзегі – мақсаттан мақрұм жаннан не күтуге болады, бұл тіршілікте? Құдай береді, Құдай алады. Келді, кетті, болды, осымен тамам...

Ұлыларға қарап – ұрпақ өседі. Аксиома. Постулат. Соларға теңескісі келеді, бой түзейді, солардан үйренеді, кейінгілер. Сондықтан, бұндай атты алып жүру – қиын шаруа. Сәл ауытқып кетсем, көмекке көненің көзі – Абай атам келеді. «Былай істегін, былай жүргін», – деп ақылын айтып, тәртіпке сап, арқаңнан қағып, асқан жанашырлық танытады.

*Жасымда ғылым бар деп ескермедім,
Пайдасын көре тұра тексермедім.
Ержеткен соң түспеді уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім.*

Оқы, ерте жастан ізден, жаһандық жаңалықтан құр қалма, селтенбай жүрісті қойғын, қоғамға аралас деп тұр ғой, хакім. «Қызмет қылсын, шен

алсын деп бермедім». Тағы да Құнанбайдың Абайы. Жоғарыдағы айтылғанды қаперге ап, жиырма бір жасымнан жазу-сызумен айналыстым, қазір отыздың екісіне аяқ бастық. Санамаласақ, Қазақстан Жазушылар одағына қарасты Республикалық «Қазақ әдебиеті» гәзетінде табаны күректей он жыл қызмет етіппіз, аз демейміз, көп демейміз, Құдайға шүкір. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ін бітіріп, оң-солымызды енді-енді таныған сарыауыз балапан күйімізде ақын, көсемсөзші Жанарбек Әшімжанның ағалық алғауымен Одаққа келдік. Екі Төраға (Нұрлан Оразалин, Ұлықбек Есдәулет), үш Бас редактормен қатарласа (Жұмабай Шаштайұлы, Жанарбек Әшімжан, Дәурен Қуат) еңбек ету бұйырыпты, маңдайға. Аллаға сансыз алғыс... Сөйтіп жүргенде, жастарға жанашыр академик Уәлихан Қалижанның (о кезде М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры) қолдауымен оқуға түсіп, филология ғылымдарының докторы, профессор, алаштанушы Айгүл Ісімақованың жетекшілігімен магистрлік диссертацияны қорғап шықтық. Зұфар Сейітжанұлы, Кәкен Қамзин, Нұрдәулет Ақыш, Өмірхан Әбдиманұлы, Гүлзия Пірәлі, Сағымбай Қозыбаев, Әлімжан Хамраев, Раушан Әбдіқұлова, Құдайберген Тұрсын, Айгүл Рамазанова, Аманқос Мектептегі, Қайрат Сақ, Сағатбек Медеубекұлы, Жолдасбек Мәмбетов, Шоқан Шортанбаев, Жұмашай Рақыш, Гүлжаһан Орда, Айсұлу Ойсылбай, Нұржан Қуантайұлы, Римма Жақсылықбаева, Қарлыға Мысаева, Гүлмира Сәуленбек секілді ғалымдардың дәрісін тындап, сабақ алдық. Сол аралықта прозаға, драматургияға (Сұлтанәлі Балғабаев, Роза Мұқанова, Бақыт Беделхандар ұстаздық қылды), әдебиеттануға ден қойып, бұрқыратып жазып жүрдік. Қасиетті Қарашаңырақтың әсері, Ұстаздарымның әсері деп білемін. Сүгіретке түсуді аса ұнатпайтындықтан шығар, сапасы нашарлау, қою қара жейде киген фотодағы бейкүнә жігіт материалдарымның төменгі жағында тұрақты тұратын, елге мәлие қарап. Қазіргі уақытта Абай атындағы ҚазҰПУ-і Филология және көптілді білім беру институтының докторантымын. Жетектеп жүрген ғылыми жетекшім филология ғылымдарының докторы, профессор, әдебиеттанушы, поэтолог, мұқағалитанушы Сәуле Әбішева.

М. Мырзахметұлы, Ж. Шойынбет, М. Әліпханның «Абай мұрасының өзекті мәселелері» атты зерттеу еңбегінде: *«Абайдың толық адам туралы ілімінің өзегі – ақыл, әділет, рахым деген терең ғылыми мағына беретін, тереңіне құрық бойлай бермейтін ой-пікірлерінің мән-мағынасы аса зор, күрделі мәселелер. Бұлардың түп төркіні Абай қара сөздері мен философиялық лирикасындағы Алланы тану мен жантану жолындағы ой ағысының тарту күші зор ой иірімдерінде жатыр. Абайдағы толық адам ілімінің өзегіне (ядросына) айналған мәні мен мағынасы аса зор этикалық танымдағы ақыл, әділет, рахым, қайрат деп аталатын мағынасын ізденіп барып, жүйеге түсіріп алмақ керек. Болмаса ұстатпайтын терминдік мағынасы көп қатпарлы аталымдардан құралып, толық адам ілімінің қаңқасын құрайтын киелі ұғымдардан құралады. Абай өзі негізін салып қалыптастырған толық адам ілімін осы мақсат тұрғысынан өзінің идеялық күрес құралына айналдырғаны оның шығармалар желісінде осы гуманистік идеяны молынан насихаттап, жүйелі түрде қызу таратып жатуында көп*

мәселенің астарлы сырлары жатыр. Өйткені, Абай туындыларында жиі ұшырасатын «пенде, адам, жарым адам, толық адам, суық ақыл, нұрлы ақыл, хауас, үш сую, пенделіктің кәмалаттығы, инсанияттың кәмалаттығы, кәмалат газамат» деп аталатын терминдік мағынасы терең ұғымдардың бәрі де тікелей кейде жанама түрде толық адам ілімімен сабақтасып ұштасып жатуы жәй нәрсе емес», - делінген.

Жоғарыда сөз етілген әр ұғымға жеке-жеке тоқталып, талдап, кең-молынан қамтылған комментарий, тәптіштелген тәпсір сұранып тұрғаны хақ, соңыра түйіндегенде ғана «Толық адам» ілімін терең де түбегейлі түсіне алмақпыз, сонда ғана оның картинасы анық әм қанық шықпақ. Бір әділет я ақыл деген түсініктердің ішіне қаншама дүние сыйып кетеді, сол сыйымдылығымен де концепт тектес мазмұнға бай, құнарлы, қуатты келеді. «Өлеңді көркем проза биігіне көтере талдаудың тамаша үлгісі – «Жұмбақ жан» деп Тәкен Әлімқұловтың шынайы бағасын асырған профессор Құлбек Ергөбекке («Жұмбақ жан – 2») ерекше риза болдық. Сол «Жұмбақ жанда»: «Абай Құнанбаев сынды ұлы ақындардың мағынасы терең мұрасы бір кезеңнің, бір дәуірдің еншісінде қалмайды. Оған ауыспалы ұрпақтар өз көзқарасын білдіріп өз бағасын бере жатады. Мазмұнды өмірбаянның, мәнісі творчествоның қыры мен сыры дәуірлердің барысында ашыла түседі», - деп жазылған. Хакім хақында ой қозғайтын жастар туатынын, шығатынын сезген Тәкен де данышпан ғой, шіркін. Өзі зерделеп жүрген философияны каноника, физика және этика сықылды 3 бөлікке бөліп қарастырған Эпикур: «Қайтсе адам бақытты болмақ? Бақыт деген не?» - деген сұрақтарға ғұмырбақи жауап іздеп өткен ғой. Этика дегеннен шығады, конфуциандыққа (Конфуцийдың этикалық-философиялық ілімі) жүгінетін Қытай, Корея, Жапония, одан еш жамандық көріп жүрген жоқ. Ұлттық идеологияны сабылып, әр-әр жерден іздеп жүрміз, Абайдың әдеби мұрасына зер салсақ, сонда бәрі рет-ретімен тұрғанын байқаймыз да, алайда көрмеген сыңай танытамыз. Алысқа шауып арамтер болу – орынсыз қылық.

*Басында ми жоқ
Өзінде ой жоқ,
Күлкішіл, кердең наданның.
Көп айтса, көнді,
Жұрт айтса, болды.
Әдеті надан адамның.
Бойда қайрат, ойда көз
Болмаған соң, айтпа сөз.*

Не:

*Бір дәурен кемді күнге – бозбалалық,
Қартаймастай көрмелік, ойланалық.
Жастықта көкірек зор, уайым жоқ,
Дейміз бе еш нәрседен құр қалалық.*

Хакімнің сыншылдық ойы кей шақта Канттың «таза ақыл сыншылдығы» ұғымымен (Абайша айтқанда «нұрлы ақыл») толығымен болмаса да үндестік табатынын ұғамыз. Филология ғылымдарының докторы, профессор, абайтанушы, әдебиеттанушы Жаңғара Дәдебаевтың «Абайдың антропологиясы» атты еңбегінде бұй делінген: *«Абайдың ақындық дүниетанымы жүйесінде ақыл, қайрат, жүрек тән мүшелерін сыпаттамайды, адамның ішкі мәнінің қасиеттерін білдіреді. Тән – адам болмысының көзбен көріп, қолмен ұстауға болатын сыртқы қауашағы. Адамның ішкі мәнін көзбен көру, қолмен ұстау мүмкін емес. Оны арабша «нафси», парсыша «жан», «діл», «рух» деп те атайды. «Діл» сөзін қазақ тіліне тікелей аударғанда, «жүрек» ұғымы шығады. Ол Құран Кәрімнің аударылған мағынасы мен түсінігінде «орныққан нәпсі» (Х. Алтай) [89:27], «обретшая покой душа» (Э.Р. Кулиев) [89:27], «покоившаяся душа» (Г.С. Саблуков) [89:27], «ничем не омраченная душа» (И.В. Порохова) [89:27], «душа успокоившаяся» (Абдель Салам аль-Манси, Сумайя Афифи) [89:27] ретінде аталса, философиялық еңбектерде «есті жан» делінеді. Адамның сыртқы болмысы мен ішкі мәні туралы арнайы әдебиеттерде осы аталған ұғымдар бір сөзбен беріліп, солардың бәрінің мәнісін қамтитын бір ұғым ұсынылады. Ол – жүрек».*

Ғұламаның «Қара сөздері» мен өлеңдері мазмұнға бай, мәнге толы. Мазмұн да, мән де – дерексіз нәрсе. Абстракция. Оны ми қызметінің операциялары, сезім мүшелері мен түрлі қасиеттер негізінде ғана тани алмақпыз. Екеуін көзбен көріп, қолмен ұстамаған жағдайда да сезе, сезіне аламыз. Өтірік, өсек, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ пен талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым. Қайсысына басымдық берілсе, сол – доминанта. Жақсылыққа бет бұрсақ жақсы боламыз, жамандықтың жалына жармасақ жаман атанамыз. Бұл – қарапайым формула, бұрнадан бергі өмір заңдылығы, баршаға аян классификация: жаман мен жақсы, жақсы мен жаман...

Абай шығармаларының үзіндісі әркімнің үйінде ілулі тұру керек, бұл көбіне-көп басқару органдарына қатысты. Шешімтал тұста хакім өлеңдерінің мәніне үнілсе, оқыса, күрмеулі мәселе де өз шешуін табады деп ойлаймыз. Бүгіндері тең құрбыларымыз, қанаттас-қатарластарымыз жеңіл ақша тапқанына желпініп жүргенін байқадық. Кәсіп бастап, тез байлығысы келетін ұқсайды. Дұрыс қой, қарсы емеспіз. Өссін, өркендесін, тілекшіміз. Десек те, бұл руханияттан, бай мәдени мұрадан нәр алған кәсіп болуы керек. Сонда ғана ол қайырлы болмақ, сонда ғана қайырымды жан көбеймек, бұны макроэкономикада «қайтарымды капитал» деп атайды. Абай көтерген проблематика қай кезде де өзекті. Себебі, автор универсалды, адам баласына ортақ рухани кеселдерді сынайды. Адам жаны – Құдай мен Ібілістің майдандасатын орны, айқасқа түсетін алаңы. Алла жеңсе, тазарасың, имандылыққа бет бұрасың, екіншісіне ерік берсең құрдымға кетесің, таңдау еркі – өзіңде. Қараны – ақ, қараңғыны – жарық, жаманды – жақсы етіп көрсетіп, алдарқататын Әзекең – Әзәзіл емес пе?! Кісіге берілген, әрі Ақылға бас иген ерік, еркіндік, тәуелсіздік дәп осы тұста бас көтеруге тиіс.

Жазушы, сыншы Тұрсынжан Шапай «Шын жүрек – бір жүректе»: *«Абай шығармашылығында сыртқы қалыбы мен ішкі сырының құпиясын аштырмаған тылсымдар тым-ақ көп. Толық ашылуы мүмкін де емес – эстетикалық ұлы құбылыстарға ортақ заңдылық. Әр ұрпақ, танымның әр деңгейі өз сөзін айтады»*, - депті. Рас, көкейге қонымды. Өйткені, әр қазақтың өз Абайы бар. Сонымен тілдеседі, сонымен сырласады.

Қанша дүниетаным болса, сонша Абай бар деп білеміз. Мұндай калибрдағы ұлылар біржақты талдауды жақтырмайды, бір түйгенім. Мұхит жағасында тұрып арғы жағына көз тастап ек, ұшы-қиырының көрінер түрі жоқ...

Е.ТОҚТАРБАЙ,
гуманитарлық ғылымдар
магистрі

АБАЙ АУДАРМАСЫ: ТАРИХЫ, КӨРКЕМДІГІ, ТІЛІ

(«Мен көрдім сынық қанат көбелекті» өлеңі негізінде)

Абай – көркем әдеби шығарманы қазақ тіліне аударудың ерекше жолы мен түрін көрсеткен ұлттық интеллектісі зор, поэтикалық қуаты мол күшті ақын әрі аса талантты аудармашы.

Біздің кемеңгер бабамыз киіз үйде өсіп, ұлы дала атырабындағы өркениет мәдениетін терең меңгерген тұлға. 1882 жылы Абай алғаш болып еуропалық әдебиетке жол ашқан, қазақ әдебиетіне реформалық өзгеріс енгізген ақын. М. Лермонтовтың «Бородино» атты патриоттық өлеңін аударып, көркем әдеби аудармаға ден қойған ақын мазмұны мен сипаты алуан түрлі өлеңдерді төлтумадай ерек қалыпта қотарды. Ақын орыс әдебиетінен ұзын-ырғасы елуден астам өлең аударып, көркем әдеби ойдың арнасын кеңейтті. Бір анығы, Абайдың орыс әдебиетінің озық үлгілерін алғаш болып аударуы – тек қазақ халқының ғана емес, бүткіл Орта Азия, түркі тілдес халықтардың мәдени дамуына қосылған елеулі үлес. Міне, осыдан кейін кемеңгер шайырдың сөзі, төлтумасы мен телтумасы, ғақлиялары – қолына қалам ұстап, ақ қағазды серік еткен әрбір жанға ар ісінің биік межесіндей кейіптегі ұғымға айналды.

Абай аударған өлеңдердің табиғатына жалпы шолу жасасақ, ақын өзінің жүрегіне жақын деген өлеңдерді ғана таңдап, талғап қана алған. Мысалы, В.Крыловтан аударған «Мен көрдім ұзын қайын құлағанын» деген өлеңін ғана алайықшы. Бұл өлеңді 1898 жылы аударыпты. Туынды

түпнұсқада 16 жолдан тұрса, аудармада – 20 жолға ұлғайған. Абайдың 1945 жылы шыққан шығармаларының толық жинағында бұл өлеңнің авторы М. Лермонтов деп жаңсақ көрсетілген. Абай мен Лермонтов поэзиясын, әдеби мұрасын салыстыра жіті зерттеген үлкен ғалым, академик Зәки Ахметов кейіннен бұл өлеңнің авторы М. Лермонтов емес, В. Крылов екенін анықтаған-ды. Бұл, негізінде, «Разбитое сердце» деген орыстың романсы екен, ал әуенін жазған – А. Рубинштейн деген неміс композиторы.

Абайдың аудармасы түпнұсқа мәтіннің мазмұнына жақын болғанымен, көркемдік қуаты мен ерекшелігі, ойы В. Крыловтың жазғанынан әлдеқайда артық, бәсі жоғары. Сөзіміз дәлелді болу үшін әрбір шумаққа жеке-жеке талдау жасап, тоқталып көрейік.

Түпнұсқадағы бірінші шумақ:

Я видел березу – сломались она,
Верхушкой к земле преклонилась она;
Но листья не блекли на тонких ветвях,
Покамест не спряталось солнце в горах.

Ал, бұны біздің Абай былайша сөйлеткен:

Мен көрдім ұзын қайын құлағанын,
Бас ұрып қара жерге сұлағанын.
Жапырағы сарғайып, өлімсіреп,
Байғұстың кім тыңдайды жылағанын?

Қараңыз, екеуі мазмұны жағынан үйлескенмен, идея, табиғаттың құбылысын бейнелеуде алшақтық бар. Түпнұсқада қайың жапырағының қурау процессі туралы айтылса, Абайдың танымында мүлде басқа ой бар. Ол ой әрбір шумақта ажарланып, соңғы шумақ, яғни өз жадынан қосқан төртінші жолда мүлде басқа ойға ауысып кеткен. Мәселен, екінші шумақты алайық:

Я бабочку видел с разбитым крылом,
Бедняжка под солнечным грелась лучом.
Стараясь и слабость и смерть превозмочь,
Пока не настала холодная ночь.

Бұл жерде айтатын мәселе Абай аудармасында екінші, үшінші шумақтың орны бір-бірімен ауыстырылған.

Абай аудармасында бұл шумақтағы ой былай өрбіген:

Мен көрдім сынық қанат көбелекті,
О дағы білер өмірді іздемекті.

Күн шуаққа жылынар қалт-құлт етіп,
Одан ғибрат алар жан бір бөлек-ті.

Түпнұсқада көбелектің аянышты хәлі баяндалса, Абай аудармасында көбелек жаратылыстың өлшеп берген өмірі, адам мен табиғаттың байланысы айтылған. Орысшасында өлім туралы ой болса, қазақы шапан киген өлеңде бұл ой жоқ. Ал орны ауысқан екінші шумақтың түпнұсқасына назар аударсақ:

Стрелка видел я, как лань подстрелил,
Животное пало в крови и без сил.
Со смертью бороться оно не могло,
И жить перестало, как солнце зашло, —

деп берілсе, қазақыланған нұсқасындағы бұл жол төмендегідей өрбіген:

Мен көрдім ойнап жүрген қызыл киік,
Кеудесіне мылтықтың оғы тиіп,
Қалжырап, қансыраған, қабақ түскен,
Кімге батар ол байғұс тартқан күйік?

Бұл жерде автор мен аудармашы арасында тағы да ой құндылығының алшақтығы байқалады. Мәселен, Абай бұл тұста мәселе көтеріп, оқырманын ойлантады. Ал автор болса өлеңнің алғашқы шумағындағы ырғағын сақтап, сол өлімнің өзін жырлаған.

Ах, мне изменя подружка моя,
И солнце померкло давно для меня;
Но смерть и покой я напрасно зову —
И с сердцем разбитым живу да живу.

Мен көрдім ғашық жардан уәдесіздік,
Өмірдің қызығынан күдер үздік.
Жылы жүрек суыды, жара түсті
Шықпаған шыбын жанмен күн өткіздік.

В. Крыловтың айтқысы келгені осы — соңғы шумақтағы ой еді. Түпнұсқа авторы махаббаттан жолы болмаған, ғашығынан айырылған шерменде екені анық байқалады. Қайғыру мен қамығу, өткенді аңсап торығу сияқты эмоциялық сипаты басым болған жолдарды Абай парасаттылықпен, салқынқандылықпен ғана аударып, өлеңнің табиғатын мүлде құлпыртып, оқырманға зіл батпан ой қалдырып кеткен. «Шықпаған шыбын жанмен күн өткіздік» дегенінен-ақ тағдыр ісіне көнген, бірақ күдерін үзбей алға жылжып

бара жатқан адамның кейпі елестейді. Ал В. Крылов болса сол баянсыз махаббаты үшін өлгісі де келетінін немесе бірге болсақ ғашықтық күйіміз басқаша болар еді дегендей тайғанақ тағдырына «ah» ұрып, налып отыр. Сөз басында айттық Абай аудармасында өлеңнің мазмұны мүлде басқа арнаға ауысқан деп. Ол ақынның жанынан қосылған бесінші шумақта анық әрі айқын көрініс тапқан. Міне, осы бесінші шумақ – бүткіл өлеңнің табиғатын ашатын, оқиға желісінің кульминациясы сықылды ең мәнді, мағыналы тұсы. Қарап көрелік:

Мен көрдім дүние деген иттің көтін,
Жеп жүр ғой біреуінің біреуі етін.
Ойлы адамға қызық жоқ бұл жалғанда,
Көбінің сырты бүтін, іші түтін, –

деп түпнұсқадағы автор ойын көріктендіріп, оған күш-қуат қосып, мазмұнын үдете түскен. Енді қараңыз, бірінші шумақтан төртінші шумаққа дейінгі айтылған ойдың бәрі – кез келген адамға тән, көрген-білген өмір барысындағы тіршілік әрекеттері. Ұзын қайыңның құлауы, сынық қанат көбелектің тырмысуы, қырдағы қызыл киіктің ойнақтағаны, ғашық жанның бір-біріне деген уәдесіздігі – өмірде талай болған және тағы да жалғаса беретін процестер ғана. Автор өлімге басын тігуге дайын болса, Абай әр жол арқылы өлімге тура, анық қарағандай. Бұдан шығар қорытынды сол – Абай өлімді саналы түрде мойындағанымен, оқырманына ой тастап, мына дүниенің баянсыздығы мен мағынасы жоқ екенін сұрау қойған емеурінмен білдіріп отыр. Абайдың пайымдауынша, мына қызылды-жасыл жарық дүние «кейіс дүние» еді. «Жылап туып, кейіп өлетін» адамға тірліктің байлауы жоқтығын айтқан есті сөзі осы – бесінші шумақтағы ой-тұғын. Нәзирагөйлік үлгідегі санаға сілкініс жасаған, жан-дүниенді қопарған соңғы шумақ – ақының «Толық адам», «Кәміл мұсылман» деген ойларымен астастасып-қабаттасып жатқан гуманистік идеялары.

Сөзімізді түйіндеп айтар болсақ, Абай аудармаларының тілі – поэтикалық тілдің айрықша бір көрсеткіші. Оның орыстың сөзіне дәлме-дәл тапқан баламасы я көркемдегіш әдеби құралдарды келістіре, қиыстыра орайына қарай қолданғаны – тыңға түрен салғанмен тең. Сосын, Абай аударған шығармалардың бәріне ортақ бір ұстаным бар, ол – ақынның өз қалауымен таңдап аударғаны, мысалы, аударма өлең не философиялық, не патриоттық я болмаса адамның мінез-құлқына, ойлауына жөн көрсетер тәрбиелік мәні зор бағыттағы тақырыптар. Ақынның аударма туындылары – еркін әрі ерікті әдеби аударманың озық үлгісі, ерек шығарма ретінде өзінің өзектілігін, өміршеңдігін ешқашан жоймайды. Қысқаша айтсақ, «Жүрегіне кір жасырмаған» ақынның қай өлеңі болсын я қай аудармасын алып қарасаңыз да, шын мұсылмандықтың ақ адал жолы туралы айтылған.

Өйткені, Абай – өз-өзіне сын көзімен қарап, нәпсісін ауыздықтаған, өзін-өзі тәрбиелеген мінез айнасы, болмыс сыншысы.

Л.Мұсалы, Ж.Дәдебаев

ҚОРЫТЫНДЫ ОРНЫНА

«Абай (Ибраһим) Құнанбайұлының шығармашылық мұрасы мен ілімі» атты республикалық сырттай ғылыми конференция өзінің мәресіне жетті. Алты күн ішінде (10.08.2020-15.08.2020) көпшілікке жиырмаға жуық баяндама ұсынылды. Конференция аясында жас ғалымдардың онлайн пікір алмасуы жоғары деңгейде өтті. Көптеген жаңа ойлар, пікірлер, ұсыныстар айтылды. Олардың ғылыми маңызы жоғары. Абайдың шығармашылық мұрасы мен іліміне аға буын өкілдерінің де, жас ғалымдардың да зор ықыласты екенін аңғардық.

Ұйымдастыру комитеті конференцияға сырттан қатысушы ұстаздар мен ғалымдарға, зерттеушілерге, онлайн жүйесінде өткен дөңгелек үстөлге қатысқан жас абайтанушыларға разылығын білдіріп, зор денсаулық, шығармашылық соны табыстар тілейді.

Абай күні аясында өткен іс-шаралардың нәтижелерін тиянақтау барысында қойылған сұрақтар бойынша Абай институтының директоры профессор Ж.Дәдебаевпен әңгімелескен едік. Осы әңгімені конференцияға қатысушылардың назарына ықшамдап ұсынуды дұрыс көрдік.

Л.Мұсалы:

Абай жылында Абайды тану, Абайдың шығармашылығын насихаттау бойынша қол жеткен қандай елеулі нәтижелерді айтар едіңіз?

Ж.Дәдебаев:

Қол жеткен елеулі нәтижелер аз емес. Солардың кейбірін атап өтейін.

•Республиканың Білім және ғылым министрлігінің 2020-2022 жылдарға арналған ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыру құжаттамасында мамандандырылған ғылыми бағыттардың басты бір тармағы «Абайтану. Қазіргі қоғамдық-гуманитарлық білім жүйесіндегі Абайдың шығармашылық мұрасы» болып бекітілді.

•Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде «Абай залы» ашылды. Университет жанындағы Абай ғылыми-зерттеу институты абайтану ғылымы саласында тарихи қалыптасқан мектептерде өндірілген білімдердің дербес ғылыми базасын жасады, «Абайтану. Таңдамалы еңбектер» көптомдық басылымының 40 томы «Қазақ университеті» баспасынан жарық көрді, дербес ғылыми базаның қоры Абай институтының электрондық

кітапханасы арқылы көпшілікке ұсынылды.

•«Халықаралық Абай клубы» Абайдың шығармаларының толық жинағын қазақ, ағылшын, орыс, неміс және француз тілдерінде он том етіп баспадан шығарды. Абайдың шығармаларын әлем халықтары тілдеріне аударғандар - жазушы, баспагер Роллан Сейсенбаевтың әдебиеттегі және өмірдегі достары, айтулы аудармашылар.

•Ресейде Абайдың таңдамалылары екі үлгіде жарияланды. Бірі Тайыр Мансұровтың құрастыруымен және алғысөзімен, екіншісі Сәуле Мансұрованың құрастыруымен және алғысөзімен Мәскеудің «Раритет» баспасынан жарық көрді.

•«Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры Рауан Кенжеханұлының басшылығымен Абайдың шығармаларының толық жинағын әлемнің он тіліне аударып, он том көлемінде әлемнің белгілі баспаларынан бастырып шығарды.

•Қазақстанның жоғары оқу орындарында «Абайтану» пәнін барлық мамандықтар бойынша оқытуға бетбұрыс басталды.

Л.Мұсалы:

Орта және жоғары оқу орындарында «Абайтану» пәнінің мазмұнына, оның дидактикалық тұрғыдан қамтамасыз етілу деңгейіне көңіліңіз тола ма?

Ж.Дәдебаев:

Оқу пәнінің мазмұнына, білім алушының оқу нәтижесінде алған біліміне қойылатын мемлекеттік талаптар бар. Ол талаптар тиісті жалпыға міндетті мемлекеттік стандарттарда бекітілген. Біздің мұндай мемлекеттік стандартымызда бекітілген талаптар Блум таксономиясына (1958) негізделген. Оқу пәнінің үлгілік бағдарламасы мемлекеттік стандартта бекітілген осы талаптарды іс жүзіне асыруды көздейді. Оқулықтар осы сипаттағы үлгілік бағдарлама талаптарына сай дайындалды. Бұған көңілім толады деп айта алмаймын. Осы орайда өзіңізге мынадай бір риторикалық сұрақ қояйын: Мұхиттың арғы жағындағы Блумның таксономиясын (1958 жылғы) таңсық көріп, оны біздің бүгінгі мемлекеттік стандартымызға негіз етіп алудың қандай жөні бар?

Л.Мұсалы:

Абайтану, абайтанушы ұғымдары айналасында айтылып жүрген ойларға қалай қарайсыз?

Ж.Дәдебаев:

Абайтану – қалыптасқан ұғым. Абайтану – қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар жүйесінде анықталған, айқындалған, қалыптасқан сала. Абайтанудың зерттеу пәні, зерттеу нысаны анық. Оны құқықтық кеңістікте даралау үшін, қоғамдық-гуманитарлық ғылым саласына жататын және пәнаралық мазмұнымен ерекшеленетін ғылыми мамандық ашуымыз керек, оның паспортын, бағдарламасын жасап, бекіту қажет, ол «Абайтану» деп аталуы шарт.

Абайтанушыға келсек, бұл ұғымның айналасында айтылып жүрген ойлар бар. Әдебиеттану ғылымының есігін ашқан сәттен бастап Абайды, Абайдың шығармашылығын зерттеумен шұғылданып, сол салада үлкен жетістіктерге жеткен, еңбегін ел таныған ғалымды «абайтанушы» деп

атаудың артықшылығы жоқ. Егер «Абайтану» деп аталатын ғылыми мамандығымыз болса, ол мамандық бойынша білім бағдарламасын толық игерген және тиісті диплом алған маманды да «абайтанушы» деп атау лайықты болуы мүмкін. Ал егерде «Абайтанушы» деген құрметті атақ немесе академиялық атақ болса, ол атақты тиісті бір құзіретті мекеме немесе ұйым бермек.

Абайтану саласында еңбек етіп, зерттеу жұмыстарымен айналысып жүрген ғалымдарға мынадай қасиеттер артықтық етпейді: әдебиеттің тарихы, теориясы, сыны саласынан терең кәсіби білім; әдебиетті, сөз өнері туындысын қабылдаудағы кемел эстетикалық талғам; пәнаралық кәсіби біліктілік т.б.

Менде мынадай ой бар: әдебиеттану ғылымында, жалпы әдебиетте қазір алдыңғы буынға айналып келе жатқан қаламгерлердің арасында шығармашылық, ғылыми-шығармашылық мәнер-машығы айқын, таным даралығы, талант саралығы анық тұлғалар бар. Олардың таңдаған жанрлары, нысандары, зерттеу пәндері түрлі-түрлі. Осы тұлғаларды абайтану ғылымының тиісті мәселелерін зерттеуге арнайы тарту үлкен нәтижелерге жеткізеді. Бұл ойды әзірге жеке өтініш деңгейінде, шығармашылық тұлғаларға достық тілек аясында ғана ұсынып келеміз.

Л.Мұсалы:

Абайтанушыларды докторантура арқылы даярлау мүмкіншілігі де бар емес пе?

Ж.Дәдебаев:

Ондай мүмкіншілік бар. Докторантураға қабылдаудың өзіндік тәртібі болады. Оған оқытушы-профессорлар қауымының қатысы жоқ. Тиісті бір мамандық бойынша докторантураға бір докторант қабылданатын болса, оның тақырыбын, ғылыми жетекшісін кафедра, деканат, ректорат тағайындайды. Ғылыми жетекші өзінің ғылыми бағыты бойынша, мысалы, абайтану бойынша дайындайтын докторантын өзі таңдай алмайды. Ал докторантурадағы докторант өзіне қажетті тақырыпты, ғылыми жетекшіні өзі таңдай алады. Мұндай жағдайда ғылыми жетекші алдындағы докторанттың қандай бейімі, қабілеті барын біле алмайды, баспасөзде ғылыми, ғылыми-көпшілік сипатында мақалалар жариялап, тиісті бағытта ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге қабілеті барын көрсеткен жасты докторант қылып алуға ғылыми жетекшінің құзіреті жүрмейді.

Л.Мұсалы:

Абайдың шығармаларын әлем халықтарының тілдеріне аударып, кітап қылып шығарып жатырмыз. Сол аудармалардан Абайдың шығармашылық тұлғасы қаншалықты лайықты көрінеді?

Ж.Дәдебаев:

Оған толымды жауап беру оңай емес. Өйткені мінсіз аударма жасау өте қиын. Қазақта мінсіз аударма жасаған қазақ біреу. Ол – Абай. Ал Абайдың шығармаларының аудармаларында осы күнге дейін кемшілік болып келді. Ендігі аудармаларда кемшілік жоқ деуге болмайды. Жаңа аудармаларда Абайдың шығармашылық тұлғасы қаншалықты лайықты көрінгенін арнайы

зерттеулер анықтайды. Ол – алдағы күндердің міндеті.

Л.Мұсалы:

Абайдың жеке басына, шығармашылық мұрасына нигилистік көзқарастағы жандар әлеуметтік желі арқылы өздерінің теріс пікірін басқаларға да таңғысы келеді. Оған байланысты не айтар едіңіз?

Ж.Дәдебаев:

Ондай теріс пікірді өзінің ұлттық рухани құндылықтарынан тыс қалған немесе жаттанған, «ар ойламай, пайда ойлаған» жандар айтуы мүмкін. Бұл жерде бүкіл бір елдің, тұтас бір мемлекеттің рухани құндылығын жоққа шығару ниеті бар. Оған қарсы қандай да бір нақты іс-шара қолдануға нақ осы шақта елдің де, мемлекеттің де мүмкіншілігі жоқтығы байқалады. Себебі елдің, мемлекеттің рухани мәдениетінің асыл құндылығына айналған ескерткіштерді жаттың жаласынан, қорлауынан қорғаудың құқықтық негізін біз жасамадық. Егерде біз елдің, мемлекеттің рухани мәдениетінің асыл құндылығына айналған ескерткіштерді қорғаудың құқықтық негізін жасап, оны тиісті тәртіпте қолданысқа енгізген болсақ, онда әлгіндей жалаға, қорлауға қарсы тиісті құқықтық іс-шара қолданар едік. Сонда ұлттық рухани мәдени құндылықтарымызға қарсы әлгіндей жалалы, қорлау сөз айтушыларға заң жүзінде тыйым салар едік. Ондай құқықтық негіз болмаған жағдайда халықтың: «Ит үреді, керуен көшеді», - деген тамаша даналық сөзін сүйеніш етпеске ләж жоқ.

Л.Мұсалы:

Абай ғылыми-зерттеу институты «Абайтану. Таңдамалы еңбектер» деген атпен көптомдық сериялық басылымды шығара бастады. Бүгінде осы сериялық басылымның 40 томы жарық көрді. Басылым әрі қарай жалғасады. Кейінгі замандарда осы еңбектерді оқитын, керек қылатын, Абайды зерттейтін жастар болар ма екен?

Ж.Дәдебаев:

Болады деп үміт етеміз. Үмітімізді үзбейміз. Абай институтының жасап жатқан жұмыстары ғылыми-көпшілік сипатта. Көптомдық та сондай. Бірақ оны, Абайды көпшілік қолынан түсірмей оқитын болуы үшін қажеттілік, сұраныс қалыптастыру шарт. Бұл – жалпы азаматтық, қоғамдық, мемлекеттік міндет. Егер Абай, Абайтану әр үш жылда өсер өркеннің бірінің доктоантурада оқу, терең білу, арнайы зерттеу нысанына айналса, ол да Абайдың шығармашылық мұрасын біздің алдымыздағы алыптардай, тіпті болмағанда біздей, бізден аса құрметтеп, біздей, бізден аса зерттеп-зерделеу, оқыту деңгейіне көтерілсе, онда біздің алдымыздағы алыптардың да, біздің де еңбегіміздің далаға кетпегені.

Л.Мұсалы:

Әңгімеңізге рахмет.